

Naturvetenskapliga
fakulteten

Ljudlandskap i kulturmiljöer

Axel Demker

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program
15 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2009:04

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Ljudlandskap i kulturmiljöer

Axel Demker

Handledare: Bosse Lagerqvist

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2008/09

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7864700
Fax +46 31 786 47 03

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2009

By: Axel Demker
Mentor: Bosse Lagerqvist

The soundscapes of culture heritage environments

ABSTRACT

This bachelor thesis aims to draw attention to sound in the heritage sector in Sweden. In particular, to the soundscapes that can be identified in our cultural heritage environments. Sounds in an environment, here called soundscapes, affect our perception of the environment and how we remember it.

To find out how the heritage sector uses and would be able to use sounds, I have firstly studied if audio recording is comparable with the visual photographic image. I then present examples of sound documentation concerning the conservation of built environment. In addition, I have interviewed five key informants who all have a central responsibility for five cultural heritage environments. Cultural heritage environments are selected on the basis that they already are generally accepted as part of our cultural heritage. The five Swedish cultural heritage environments that have been selected are: Visby city inside the ring wall, the Old town in Stockholm, Kvarnbyn in Mölndal, Town hall extension in Gothenburg (interior) and the Clerk Association house in Gothenburg (interior).

The conclusions I draw from my study is that there are no ongoing systematic documentation of sounds or soundscapes. Sound documentation could though be useful in the conservation of built environment concerning soundscapes.

Soundscapes is primarily influenced by material properties. As long as new material is of the same type and have the same quality it will not affect the soundscape at an exchange of the original material. In cases where original material cannot be maintained nor be efficiently substituted, the choice of new material can be based on the soundscape impact.

A so-called L-labelling could be of interest for cultural heritage environments whose soundscapes are influenced by external factors or where change is required by the environment. There are areas where the perception of the environment is particularly sensitive to sound and acoustics. The existing antiquarian evaluations of historically buildings and environments need therefore to be supplemented with a perception of soundscapes. Through documentation and specification, appropriate areas for L-labelling can be specified.

Title in original language: Ljudlandskap i kulturmiljöer

Language of text: Swedish

Number of pages: 47

Keywords: Built heritage, Documentation, Soundscape, Audio recording, Theory of sound

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—09/04—SE

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	2
1.1 BAKGRUND	2
1.2 PROBLEMFÖRMULERING	2
1.3 SYFTE	3
1.4 MÅLSÄTTNING	3
1.5 FRÅGESTÄLLNINGAR	3
1.6 AVGRÄNSNING	4
1.7 DEFINITIONER	5
1.8 TIDIGARE FORSKNING	6
1.9 TEORETISK RAM	8
1.10 METOD OCH MATERIAL	10
1.10.1 Källkritik	12
1.11 DISPOSITION	13
2. BEGREPPET 'LJUD SOM FOTOGRAFIER'	14
3. LJUDDOKUMENTATIONER	19
4. LJUD I FEM KULTURMILJÖER	23
4.1 VISBY INNERSTAD	24
4.2 GAMLA STAN I STOCKHOLM	25
4.3 KVARNBYN I MÖLNDAL	26
4.4 RÅDHUSTILLBYGGNADEN I GÖTEBORG (INTERIÖR)	27
4.5 KONTORISTFÖRENINGENS HUS I GÖTEBORG (INTERIÖR)	28
4.6 LJUDLANDSKAPEN I KULTURMILJÖARBETET	28
4.6.1 Informanternas syn på ljud	30
5. AVSLUTANDE DISKUSSION	34
5.1 L-MÄRKNING	36
6. SAMMANFATTNING	38
7. KÄLLOR OCH LITTERATUR	40
7.1 ÖTRYCKTA KÄLLOR	40
7.1.1 Muntlig information	40
7.2 TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR	41
7.2.1 Internetreferenser	41
7.3 CD-SKIVOR	46
BILAGA	47
DISKUSSIONSFRÅGOR TILL INFORMANTERNA	47

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Vilken är ljudets betydelse för kulturmiljöer? Sedan flera år har jag i liten skala arbetat med olika former av ljuddokumentation och reflekterat över ljudmediets möjligheter. Särskilt intressant är att jämföra en ljudupptagning med ett fotografi. Fotografier används i många olika syften och allmänt inom kulturmiljövårdssektorn för att dokumentera byggnader och miljöer. Jämförelsen öppnar för ett nytt synsätt på ljud och visar dess potential. Under arbetet med uppsatsen har jag kommit i kontakt med forskning som berör relationen mellan ljud och vår byggda miljö. Kulturmiljövårdsperspektivet är dock sällan specificerat i denna forskning. Forskningen kan därför användas som grund för att diskutera tillämpning och möjligheter inom kulturmiljövårdssektorn. Inom det fältet har jag valt att fokusera på det som berör upplevelsen av vår byggda miljö. För kulturmiljövårdspraktiken finns många möjliga ingångar för hanteringen av kulturmiljöer. Förhoppningsvis kan ljud få en mer framträdande plats på olika sätt inom kulturmiljövården framöver.

1.2 Problemformulering

En del av kulturarvet och kulturmiljöer är de ljudvågor som vår hörsel uppfattar och som vi registrerar, kommer ihåg och känner igen. Ändå är ljuddokumentation inte en vedertagen metod inom kulturmiljövården. De metoder som används vid dokumentation och presentation är i allmänhet text- och bildbaserade, vilket enbart beskriver den fysiska materian utifrån våra synintryck.

De spridda skurar av ljuddokumentation och användning av 'ljud som fotografier' som finns visar dock en potential för användningen inom kulturmiljövårdssektorn. I synnerhet verksamheter som uppstått efter industrialiseringen har ofta ett tydligt ljud förknippat med sig, men även byggnader från alla tider ger ifrån sig unika ljud när de används av människor. En medvetenhet om de materiella kulturhistoriska värdenas påverkan på ljud-

landskapet kan leda till andra ställningstaganden vid förändringar av kulturmiljöer än utan denna medvetenhet.

1.3 Syfte

Syftet är *för det första* att ta reda på hur ljud och ljudlandskap hanteras av kulturmiljövården idag genom att lyfta fram exempel på relevanta ljuddokumentationer och intervjua representanter för fem utvalda kulturmiljöer. Syftet är *för det andra* att undersöka sambandet mellan ljud och kulturhistoriskt värde, det vill säga ljudets betydelse för kulturmiljöer genom sin relation till materiella egenskaper. Huvudsyftet med uppsatsen är således att förstå ljudets möjliga betydelse för kulturmiljövården.

1.4 Målsättning

Målsättningen med uppsatsen är att inspirera kulturmiljövårdssektorn till vidare studium av de möjligheter som ljud ger. Att uppmärksamma ljud och ljudlandskap i kulturmiljöer skulle kunna tydliggöra ytterligare en dimension av kulturarvet. Hänsyn tagen till ljudlandskapet skulle också kunna förstärka den kulturhistoriska signifikansen av vissa miljöer.

1.5 Frågeställningar

- På vilket sätt dokumenteras och bevaras ljud och ljudlandskap med relevans för kulturmiljövårdssektorn?
- Hur kan man utifrån den kulturmiljövårdande praktiken se på ljudets relation till kulturmiljöers materiella egenskaper?
- Leder ett uppmärksammande inom kulturmiljövårdssektorn av kulturmiljöers ljudlandskap till särskilda ställningstaganden i bevarande- och/eller restaureringsfrågor?

1.6 Avgränsning

På uppsatsens huvudaspekt kulturarv och ljud kan läggas många olika perspektiv. För att koncentrera mig tydligt kring frågeställningen och fokusera på upplevelsen av vår byggda miljö har jag valt att inte behandla vissa delar som kan relateras till föreliggande syfte och frågeställning.

Jag har inte behandlat frågan om vad ljud är i fysisk mening och hur ljud bedöms positivt eller negativt i en sociokulturell kontext. Jag har valt att helt lämna frågan om bullerstörning, dess problem och följder. Jag har heller inte behandlat frågor som rör musik som kulturarv och har också utelämnat den forskning kring rekonstruerad historisk klangrikhet som till exempel Göteborg Organ Art Center bedriver vid Göteborgs universitet.¹ Utöver detta behandlar jag inte ljudkonst som musik. Det finns däribland exempel som anknyter till ljuddokumentationer och ljudlandskap men i allmänhet handlar det om bearbetningar av ljud på olika sätt.

Vidare har jag valt ett svenskt perspektiv och utgår därmed bara från svenska exempel och förhållanden som gäller den svenska kulturmiljövårdssektorn. Därmed inte sagt att uppsatsens resultat inte kan överföras till andra länders förhållanden.

Jag behandlar inte hur ljud kan användas i utställningar på museer, bland annat eftersom det redan finns uppsatser och forskning på det området. För den intresserade kan jag särskilt rekommendera Ismo Railissons examensuppsats i museologi *Ljudet i utställningen – en undersökning om museets arbete med ljud i utställningssammanhang* skriven vid Institutionen för ABM på Uppsala universitet 2000 och Heléne Jonassons magisteruppsats *Ljudet – Utställningsmediets dilemma* skriven vid Institutionen för tematisk utbildning och forskning på Linköpings universitet 2003.

Jag behandlar heller inte tillgängliggörandet av kulturarvet för minoritetsgrupper genom ljud, framförallt synskadade. Inom detta område finns en stor potential för medvetandegörande och metodutveckling värd att undersöka. Något som delvis undersökts i en mas-

¹ Göteborg Organ Art Center Homepages

teruppsats vid Göteborgs universitet Museion: *Writing the unseen; The Daisy Project and the development of a Daisy Audio guide within museums in Gothenburg* av Linda Noreen, 2006.

1.7 Definitioner

I mitt källmaterial finns flera ord som beskriver en samlad mängd ljud som tillsammans bildar en viss audiell atmosfär. R. Murray Schafer lanserade på 1970-talet begreppet *soundscape*. Schafer använder begreppet som en benämning av vår akustiska omgivning och begreppet svarar väl mot uppsatsens förhållande till ljuden i vår omgivning. Vidare kan begreppet avse ett visst definierat geografiskt område.² Som en egen översättning av Schafers begrepp har jag därför valt att genomgående använda begreppet *ljudlandskap*. Läs vidare om användningen av *soundscape* under *Tidigare forskning*.

De fem miljöer som jag valt ut i uppsatsen utgörs av kulturmiljöer som såväl den kulturmiljövårdande sektorn som samhället i övrigt utan förbehåll kan se som representanter för det gemensamma kulturarvet. Begreppen *kulturmiljö* och inte minst *kulturarv* tolkas och ges innebörder som kontinuerligt problematiseras och diskuteras såväl inom som utanför kulturmiljövårdssektorn. I synnerhet problematiken kring urval och värdering av kulturmiljöer och kulturarv har diskuterats det senaste decenniet, tydligt representerat genom exempelvis Agenda Kulturarv.³ Utvecklingsprojektet syftade till att ta med kulturarvsfrågorna in i framtiden och lyfta fram de enskilda människornas kulturarv och dess angelägenhet.⁴ En sådan diskussion är emellertid inte i fokus för denna uppsats, där fallstudieobjekten är miljöer där urvalsprocessen redan är genomförd och överenskommen inom ramen för de samhällsliga processer som formellt definierar kulturarv. Valet av sådana miljöer i uppsatsen ger därmed förutsättningar för att undersöka ljudets betydelse för upplevelsen och förståelsen av kulturmiljön. Kulturmiljöbegreppets vidare betydelse diskuteras under *Teoretisk ram*.

² Schafer (1994), sid. 274

³ Slutrapport Agenda Kulturarv (2004)

⁴ Människan i centrum Agenda Kulturarvs programförklaring (2004)

Benämningen kulturmiljövårdssektorn avser i uppsatsen de som arbetar med tillsynen, bevarandet, undersökandet och i vissa fall brukandet av vår omgivning utifrån dess kulturhistoriska egenskaper. Kulturmiljövårdssektorn verkar inom både den offentliga och privata sektorn.

1.8 Tidigare forskning

Kring ljud och de aspekter av det som anknyter till kulturmiljöer och dokumentationer eller som metod för att förstå miljön finns en del källor. Jag kommer här att redogöra för de som jag haft nytta av i uppsatsarbetet.

Per Hedfors vid Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala (SLU) har i sin doktorsavhandling *Site Soundscapes Landscape architecture in the light of sound* från 2003 fokuserat på hur landskapsarkitekter kan utnyttja ljud som en kvalité i stadsplaneringssammanhang. Ofta fokuseras debatten kring stadens störande ljud, men Hedfors vill lyfta fram varje miljöes eget ljudlandskap och att det förändras om landskapet förändras. Det framgår också att olika ljudlandskap är mer eller mindre influerade av sina omgivningar.⁵ Hedfors tankar kan relateras till denna uppsats tema som också hävdar specifika ljudlandskap, om än i kulturmiljövårdssammanhang.

Vid Lunds universitet pågår forskning vid Ljudmiljöcentrum. Under parollen *Lyssnande Lund* vill man samla forskning som behandlar ljud i någon form på olika teman till Ljudmiljöcentrum.⁶ Hittills har man givit ut en skriftserie med fem rapporter, vilka innehåller artiklar av olika forskare inom området. Dessutom har man förvaltat Kungliga Musikaliska Akademiens *Manifest för en bättre ljudmiljö* från 1995. Från Ljudmiljöcentrum finns nu en reviderad upplaga från 2006.⁷ Manifestet tar upp olika aspekter på ljud i vår omgivning, främst relaterat till ljud som störningskälla och behovet av fredade zoner i ett ljudlandskap med många ljudkällor som konkurrerar om vår uppmärksamhet. En av manifestets 33 punkter föreslår L-märkning av ”kulturhistoriskt och ekologiskt värdefulla miljöer i Sverige” och jämförelser görs med det som populärt kommit att kallas *k-märkning* av kultur-

⁵ Kretslopp nr 3/2003, sid. 16

⁶ Ljudmiljöcentrum Lunds universitet – Verksamhet (2009-05-04)

⁷ Ljudmiljöcentrum Lunds universitet – Skriftserie (2009-05-04)

historiskt värdefulla byggnader.⁸

Pehr Mikael Sällströms licentiatavhandling *Om arkitekturens akustiska form* från 2002, gjord vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm, tar fasta på sambandet mellan arkitekturen och akustiken. Ljudens reflektion i en byggnad spelar roll för hur vi uppfattar platsen. Sällström behandlar Lunds domkyrka som en fallstudie och redogör för hur akustiken i kyrkan förändrats i och med en rad olika ombyggnader sedan den uppfördes. Genom inspelningar i olika rum, vilka bifogas på en CD-skiva, illustreras också hur ett rums karaktär kan fångas med en ljudupptagning. Sällström diskuterar för övrigt ljudens relation till akustiken och byggnaderna på ett teoretiskt plan.

Det som har blivit något av ett standardverk om ljuden i vår omgivning är R. Murray Schafer's *The Soundscape Our sonic environment and the tuning of the World* som utkom första gången 1977. Han lanserar där begreppet *soundscape* som en beskrivning av vår akustiska omgivning. Schafer diskuterar vårt omgivande ljudlandskap och hur det har förändrats i takt med samhällets förändringar. Under 1700-talet uppfanns många nya typer av maskiner och arbete började att mekaniseras. Flertalet av dessa uppfinningar kom att förändra det tidigare ljudlandskapet.⁹ Schafer menar att vi idag lever i ett ljudlandskap med fler ljudintryck än vad som är hälsosamt och i denna mängd av ljud behöver vi lära oss att lyssna och analysera ljuden omkring oss. Schafer berör de flesta aspekter av ljuden omkring oss, bland annat hur man kan utforma rum och miljöer medvetet för att ha kontroll över och kunna prioritera bland de ljud som uppstår.

Karin Eriksson skriver under rubriken *Ljudets etnologi* i *Kulturella Perspektiv* nummer 4/2007 om storstadens *ljudskap*, en översättning och tolkning av Schafers *soundscape*. Eriksson tar upp flera olika aspekter på ljudet i staden och berör såväl ljudlandskap som ljudminnen. Ljud som inte längre finns har vi ändå en relation till genom vårt minne. Hon diskuterar även trygghet förknippat med ljud och hur ljud utformas i kommersiellt syfte.

⁸ Ljudmiljöcentrum Lunds universitet: *Manifest för en bättre ljudmiljö* (2006), särskilt sid. 13, punkt 27

⁹ Schafer (1994), sid. 72

Eriksson är numera doktorand i etnologi vid Uppsala universitet där hon forskar inom ljudets etnologi med fokus på den globala storstaden och hur dess ljud påverkar oss.¹⁰

Robert Willim etablerar begreppet *Industrial Cool* i sin bok med samma namn jämte undertiteln *Om Postindustriella Fabriker*. Willim är etnolog och verksam vid humanistiska fakulteten på Lunds universitet. Han beskriver fabriken som fenomen, som en producent av upplevelser så väl som en verksamhetsform som är föråldrad och nedlagd. En ny form av ruinromantik gör de senare miljöerna intressanta. Ljud är en metod som Willim arbetar med i uppsatsen. Han har bland annat gjort *ljudvandringar*, vilket innebär att han har spelat in ljud när han gått igenom och vistats i en miljö för att sedan kunna analysera fabrikerens ljudlandskap utifrån andra aspekter än de visuella.¹¹ Willim beskriver i uppsatsen hur ljudlandskap förändras tillsammans med verksamheten. Ljudlandskapet i en nedlagd industri studeras också som en del i miljöns karaktär och utseende. Även vad som skulle kunna uppfattas som obehagliga och kraftiga ljud från maskiner kunde under industrialismen betraktas som positiva tecken på framgång och utveckling.

1.9 Teoretisk ram

Kulturmiljöerna som valts ut för denna uppsats är vedertagna delar av vårt gemensamma kulturarv. Jag har i uppsatsen valt att se miljöerna med de egenskaper som går utöver de visuella och historiska. Det är ett taktilt förhållningssätt där miljöns påverkan på alla våra sinnen erkänns.

Med ett traditionellt deskriptivt och visuellt förhållningssätt förbises bland annat de intryck av miljön som vår hörsel noterar. Såväl i stunden som i efterhand relaterar vi till miljön utifrån en sammanvägning av våra intryck från platsen, hur det såg ut, hur det lät och hur det kändes. Uppsatsen relaterar både mot det materiella och det immateriella kulturarvet, representerat av de fysiska strukturerna, verksamheterna och våra sinnesintryck och minnen.

¹⁰ Uppsala universitet: Institutionen för kulturanthropologi och etnologi (2009-04-22)

¹¹ Willim (2008), sid. 14

Kulturarvet omger oss i vardagen, såväl fysiskt som psykiskt. Det materiella och immateriella arvet följer oss och påverkar oss. Det ingår i vår kulturs historia och fungerar som en gemensam referensram som vi använder när vi fattar olika former av beslut, personliga såväl som sådana som påverkar vårt framtida samhälle.¹² Kulturarvet kan sägas vara materialiserat i vår kulturmiljö. Kulturarvets påverkan på vår framtid synes därmed vara tydlig.

Kulturmiljöbegreppet är problematiskt då så gott som alla miljöer kan sägas vara kulturmiljöer genom att de är påverkade av vår kultur, det vill säga vårt sätt att leva. Vardagligt brukar kulturmiljöer dock betraktas som äldre miljöer som berättar något speciellt om vår förflutna tid. Så kanske man inte skulle betrakta ett samtida köpcentrum, alltmedan en gammal gård på landet eller 'gamla stan' i en större tätort självklart betraktas som en kulturmiljö.¹³

Att kulturarvet och kulturmiljöer kan användas som beteckning på väldigt många olika företeelser är ett relativt nytt förhållningssätt som kulturmiljövårdssektorn upparbetat under de senaste decennierna. Riksantikvarieämbetets fokus skiftade på 1970-talet från ett monumenttänkande till ett miljötänkande, då även begreppet kulturmiljö etablerades. Målsättningen för dem, som för andra inom sektorn, är idag att göra kulturarvet – och därmed såväl de vedertagna kulturmiljöerna som det moderna kulturarvet – till en allmän angelägenhet.¹⁴ Myndigheten beskriver kortfattat målen för sin verksamhet:

Viktiga mål för verksamheten inom kulturmiljöområdet är ett bevarat och försvarat kulturarv, respekt för olika gruppers kulturarv samt allas förståelse för, delaktighet i och ansvarstagande för den egna kulturmiljön.¹⁵

Den breddning av begreppet kulturmiljö som skett kan också utnyttjas i ett samhällsbyggnadsperspektiv. Genom att framhålla det nya och det gamlas gemensamma värde för helhetsmiljön skapas en samtida miljö med förankring i förfluten tid. Förankringen

¹² Nationalencyklopedin (2009-04-06): Kulturarv

¹³ Länsmuseum Gävleborg (2009-04-07)

¹⁴ Riksantikvarieämbetet (2009-04-07): Historia

¹⁵ Riksantikvarieämbetet (2009-04-07): Vårt uppdrag

hjälp medborgarna att känna identitet och på så vis respekt mot samhället och dess konstruktion.

Uppsatsen skall i denna kontext fördjupa vårt förhållningssätt till det definierade kulturarvet. Genom att belysa fler aspekter av de etablerade och skyddade kulturmiljöerna kan de, liksom varje individs kulturarv, framstå som mer mångfasetterade och angelägna. Sammantaget ökar våra förutsättningar att förstå den historia som miljön förmedlar. För användningen av begreppet *kulturmiljö* i denna uppsats se vidare *Definitioner*.

1.10 Metod och material

För att besvara min frågeställning har jag gjort en undersökning med fem kulturmiljöer som exempel för att belysa ljudets betydelse i olika kulturmiljöer. Därutöver har jag redogjort för ett urval av gjorda ljuddokumentationer av ett visst ljudlandskap eller ett visst materiellt uttryck, med koppling till kulturmiljöer. Urvalet av ljuddokumentationer är baserat på kännedom om ljuddokumentationer som jag hade innan arbetet med uppsatsen, samt sådana jag uppmärksammat under uppsatsarbetet.

Jag har valt ut fem kulturmiljöer i Sverige som uppfyller nedanstående fyra kriterier. Kriterierna är i huvudsak uppställda för att finna kulturmiljöer som har ett tydligt ljudlandskap och för att omfatta aktiva kulturmiljöer som inte brukas som reservat.

- **Miljön är dokumenterad som kulturhistoriskt värdefull.** Att miljön är kulturhistoriskt värdefull uppfylls genom att den antingen ingår i någon form av skyddsområde för kulturhistoriska värden, har ett kulturhistoriskt skydd eller finns upptagen i ett bevarandeprogram.
- **Miljöns materiella och/eller topografiska uttryck har bibehållits för sina kulturhistoriska värden.** Miljöns materiella yttre har bibehållits och den nya verksamhet som pågår har fått anpassa sig därefter, åtminstone i grundläggande struktur och/eller utvändigt.
- **Miljön brukas för samtida syften.** Miljön skall brukas nu i någon form av vardagsverksamhet. Museer är inte kvalificerade då de oftast använder en miljö i artificiellt syfte.

- **Det finns ett tydligt avstånd i tid mellan miljöns ursprungstid och vår samtida vardagsmiljö.** Genom ett tydligt tidsavstånd illustreras lättare den skillnad som ljudet kan göra i dessa miljöer, gentemot vår vardagsmiljö som är en blandning av flera olika materiella tidsuttryck.

Många fler miljöer än fem kan uppnå dessa kriterier. Som ytterligare ett kriterium har min kännedom om miljöerna varit avgörande för valet. Dessutom har jag försökt uppnå viss geografisk spridning.

De fem miljöer som valts ut är:

- Visby innerstad
- Gamla stan i Stockholm
- Kvarnbyn i Mölndal
- Rådhusstillbyggnaden i Göteborg (interiör)
- Kontoristföreningens hus i Göteborg (interiör)

För att bredda diskussionen om ljudets betydelse i kulturmiljöer är två av de fem miljöerna interiörmiljöer. De andra tre är större geografiskt utbredda, men kan sägas vara homogena ljudlandskap. Se vidare kapitel 4.

Vid beskrivningen av miljöerna har jag strävat efter att använda så konkreta och lättillgängliga källor som möjligt. Syftet med varje miljöbeskrivning är att ge en uppfattning om miljöns karaktär, användning och historia. För att få kännedom om platsernas beskaffenhet har alla miljöer besökts under arbetet med uppsatsen, utom Visby innerstad och Kontoristföreningens hus i Göteborg som besökts tidigare.

Ljudets betydelse i ovan nämnda kulturmiljöer har jag undersökt genom att kontakta den antikvariska kompetens som hanterar miljön. Jag har samtalat med dessa personer och diskuterat kring ett antal i förväg definierade frågeställningar. Frågorna syftade till att ta reda på hur den respektive ansvariga antikvariska kompetensen betraktat ljud i relation till kulturmiljöer i allmänhet och den utvalda miljön i synnerhet. Frågeställningarna har varit desamma för samtliga samtal. Samtalen utspann sig till största del som brokiga dis-

kussioner om ljud och kulturarv i allmänhet och i förhållande till respektive kulturmiljö. Frågeställningarna återfinns som bilaga till uppsatsen.

1.10.1 Källkritik

Jag baserar en stor del av mitt resultat på information från de fem informanterna samt tre böcker som behandlar ljudteori i förhållande till vår omgivande miljö och dess fysiska strukturer. I synnerhet antalet informanter kan tyckas få med tanke på uppsatsens anspråk att spegla en allmän bild av kulturmiljövårdssektorns syn på ljud i kulturmiljöer och i förhållande till kulturarvet. Sammantaget har ett mindre antal personer haft möjlighet att påverka uppsatsens resultat i hög grad. En alternativ metod hade varit att koncentrera sig kring ett färre antal av kulturmiljöerna, men i gengäld undersöka och värdera dem utifrån fler aspekter. Uppsatsen skall dock ses som ett första steg för att behandla det aktuella ämnet och är därför tänkt att förmedla *en bild* av kulturmiljövårdssektorns relation till ljud. Målsättningen är ändå att informanternas uppgifter tillsammans med den teoretiska litteraturen och andra källor skall göra resultatet tillräckligt väl underbyggt för att vidare forskning skall kunna bedrivas.

I mina beskrivningar av de fem utvalda kulturmiljöerna riskerar jag att reproducera en allmän och inte helt korrekt bild av miljöerna genom att jag använt mig av lättillgängliga andra- eller tredjehandskällor. Erfarenhet som jag fått genom utbildningen visar att tillskapade sanningar och vinklingar ofta etableras i allmäntillvänt material, i synnerhet om besöksmål. I de fallen skulle en ny och källkritisk beskrivning av det aktuella området behövas, men för detta finns sällan resurser. Eftersom uppsatsens syfte inte varit att redogöra för miljöernas karaktär annat än för förståelsen av dem för uppsatsens frågeställningar så har djupare källkritiska efterforskningar kring miljöerna inte genomförts. Risker för att jag reproducerar en felaktig uppfattning om miljöerna är på så sätt uppenbar, men likväl uppmärksammas.

1.11 Disposition

I kapitel 2 behandlar jag hur man kan betrakta en ljudupptagning som ett fotografi och diskuterar ljudlandskap på ett teoretiskt plan. I kapitel 3 redogör jag för ett urval ljuddokumentationer som gjorts med anknytning till kulturmiljöer. I kapitel 4 behandlar jag de fem kulturmiljöerna och hur informanterna för de utvalda miljöerna svarar och funderar kring ljudbegreppet i relation till kulturmiljöerna. I kapitel 5 gör jag en avslutande diskussion och följer upp min teoretiska referensram och min frågeställning.

2. BEGREPPET 'LJUD SOM FOTOGRAFIER'

En av de tankar som utgör grund till denna uppsats är att man kan relatera till en ljudupptagning av en miljö på samma sätt som ett fotografi av miljön, vilket jag kommer att diskutera i detta kapitel. Hörseln är som synen ett av våra sinnen och det är därför rimligt att tro att ljud väcker liknande associationer som bilder, särskilt om dokumentationen avbildar ett förhållande som inte längre existerar i verkligheten, men finns bevarat i vårt minne. Skivan *The Sounds Of Stockholm* relaterar till detta begrepp på samma sätt genom att rubricera ljudupptagningarna från olika miljöer i Stockholm som *audio images*.¹⁶

I boken *Verbalt Visuellt Materiellt* diskuterar Lena A:son Palmqvist dokumentationer av vår fysiska miljö ur ett kulturmiljövårdsperspektiv. Här återfinns historiska exempel och råd för dokumentation genom ord och bild. Palmqvist understryker vikten av en kombination av olika dokumentationsformer. Till exempel bör fotodokumentation och beskrivning med ord skapas tillsammans för att ge en mer heltäckande bild av miljön. Målsättningen är att framtida läsare och betraktare så långt som möjligt skall förstå miljön, dess karaktär och känsla. Palmqvist är snuddande nära att tala om ljud som en dokumentationsform, men hon nämner överhuvudtaget inte möjligheten.¹⁷ Delvis kan det bero på att kapitlet skrevs omkring 1991, då inspelningstekniken relativt nyligen blivit behändigare, men knappast hade tillfredsställande ljudkvalité för bärbart bruk. Det kan också bero på tradition och lång erfarenhet av de etablerade dokumentationsformerna.

Robert Willim, som beskriver hur han undersökt sina miljöer genom att göra en ljudupptagning medan han rör sig i den miljö han vill förstå, är i detta sammanhang ett modernare exempel.¹⁸ Dagens inspelningsteknik ger både tillfredsställande ljudkvalité och är behändig att använda i fält. Samtidigt är Willim en av dem som vågat pröva en ny metod för att beskriva och tolka en miljö.

¹⁶ Mind'n ear (1998), booklet

¹⁷ Palmqvist (1991), sid. 65-83

¹⁸ Willim (2008), sid. 14

R. Murray Schafer diskuterar begreppet *soundscape* och dess många olika betydelser¹⁹ och menar att:

*There is nothing in sonography corresponding to the instantaneous impression which photography can create. With a camera it is possible to create an impression that is immediately evident. It gives the close-up but nothing corresponding to aerial photography.*²⁰

En ljudupptagning har alltså en annan relation till tiden än ett fotografi har. Fotografiet avbildar ett motiv oftast under någon hundra del sekund, medan en ljudupptagning kan behöva vara flera minuter för att ge lyssnaren en inre bild av den avbildade miljöns/verksamhetens karaktär och utseende. En överblick över miljöns ljudlandskap skulle kunna göras som en ljudpromenad, som nämnts ovan, för att ge en motsvarighet till det överblickande flygfotografiet.

Trots denna skillnad mellan en ljudupptagning och ett fotografi så kan målet med båda vara att avbilda miljön på ett, som skaparen upplever, representativt sätt. Efter flera års amatörfotografering är jag medveten om att man i en bild inte kan fånga en hel miljö, men genom att välja ett motiv i miljön kan man skildra miljön och ge en representativ bild av dess karaktär och verksamhet. En ljudupptagning kommer på samma sätt att låta på olika sätt beroende på var i miljön den görs. För den som gör ljudupptagningen gäller då att hitta en eller flera platser i miljön där dess mest karaktäristiska blandning av olika ljud, alltså dess ljudlandskap, kan registreras av mikrofonen. En eller ett fåtal ljudupptagningar kan då skildra miljön och dess verksamhet. Samtidigt relaterar Per Hedfors i sin avhandling *Site Soundscapes* till betydelsen av det tillfälle så en ljudupptagning görs:

*The occasion on which an acoustic sequence is recorded is significant, since it determines how much of such a site is captured in that sequence. The occasion also plays a vital role in the choice of sequences which will be combined to reflect a place. There is an important relation between a visual image and the time at which it is taken. The photographer's consideration of these times plays a pivotal role in the outcome of the images.*²¹

¹⁹ Schafer (1994), sid. 7

²⁰ Schafer (1994), sid. 7

²¹ Hedfors (2003), sid. 54

Samtidigt som ljud- och bilddokumentationer skiljer sig i relation till tiden så använder vi ofta bilder som representanter för ett långt tidsspänn. En bild av en byggnad används så länge byggnaden i stort inte förändras och kan så länge representera byggnadens utseende. Man kan kombinera en ljuddokumentation med ett fotografi som visar den miljö som vi hör. Om enbart ljudsekvenser från olika närliggande platser kombineras för att skildra miljön måste detta tydligt framgå i material om dokumentationens praktiska omständigheter. Hedfors relaterar till en undersökning som menar att vi inte kan dokumentera ljud i ett ögonblick, som vi kan med kameran. Vi kan snarare tala om en ljudupptagning som en fångad tidssekvens:

A sound most often revealed some form of movement, except in the case of electronically generated sounds. The movement and sound were both sequential since they took place over time. In contrast to the visual world which lends itself to photography, the auditory space cannot be documented in an instant. The variable auditory space comprises time, i.e., it is based on sequences of time. Even a soundless film sequence would be a better comparison to the acoustic image than a single photographic image.²²

Tidssekvenserna eller tidsspannen är alltså olika för ljudupptagningar och fotografier. Ett fotografi av en byggnad som inte förändras mycket är i själva verket en mycket kort tidssekvens, men får ofta representera ett långt tidsspänn. En ljudupptagning dokumenterar i allmänhet ett antal minuter av verkligheten, vilket ger ljudupptagningen ett så direkt förhållande till verkligheten att dess representativitet för längre tidsspänn är tveksam. Kanske förändras den audiella verkligheten snabbare än den visuella? Det påverkar i så fall aktualiteten hos olika typer av dokumentationer.

En ljudupptagning har samma relation till verkligheten som ett fotografi. Båda är en tolkning av verkligheten med vissa förvrängningar och inte en exakt avbild.²³ Detta sammanhänger dels med olika tekniska begränsningar, men också med att våra sinnesintryck av syn och hörsel bearbetas av vår hjärna på ett sätt som ännu inte kan efterliknas av dessa dokumentationsformer. Förenklat kan vi påstå att kameran och mikrofonen registrerar alla ljusreflektioner eller alla ljudvågor som vi låter dem möta, medan vår hjärna bearbetar

²² Hedfors (2003), sid. 39

²³ Sällström (2002), sid. 52

och väljer ut vilka intryck som skall verka mer framträdande än andra, bland annat beroende på våra erfarenheter. Hedfors menar att det handlar om vår uppmärksamhet:

It is likely that visitors to a reference object reject many surrounding sounds with their selective hearing. The proportions between surrounding sounds and internal nearby sounds in the event of an actual site visit therefore hardly correspond with audio-visual representations, since a recording microphone filters sound in a different manner than the auditory system in humans. Each living creature has a constantly variable focus for its attention – something that the microphone lacks.²⁴

Trots ljudupptagningens bristande relation till verkligheten kan den framkalla en del av den upplevelse som infann sig hos de som besökte miljön när ljudupptagningen gjordes. Vi når inte med dagens teknik den totala upplevelsen av intryck som berör alla av våra sinnen, men vi kommer ytterligare en bit på vägen. Den individuella upplevelsen av miljön kan sannolikt heller aldrig dokumenteras eftersom den i hög grad är baserad på enskilda individers referensram, vilket jag diskuterade i *Teoretisk referensram*.

Schafer pekar också på vår vana att möta synintryck och kunna tolka dem, jämfört med den ovana de flesta har att sortera och hantera de ljud man möter:

... while everyone has had some experience reading maps, and many can draw at least significant information from other schematics of the visual landscape /.../ few can read the sophisticated charts used by phoneticians, acousticans or musicians. To give a totally convincing image of a soundscape would involve extraordinary skill and patience: thousands of recordings would have to be made; tens of thousands of measurements would have to be taken; and new means of description would have to be devised.

A soundscape consists of events heard not objects seen. Beyond aural perception is the notation and photography of sound, which, being silent, present certain problems /.../ Through the misfortune of having to present data on silent pages, we will be forced to use some types of visual projection as well as musical notation, in advance of this discussion, and these will only be useful if they assist in opening ears and stimulating clairaudience.²⁵

²⁴ Hedfors (2003), sid. 53

²⁵ Schafer (1994), sid. 8

Att beskriva ljud kan vara svårare än att beskriva det vi ser, vilket bland annat beror på vår vana att beskriva synintryck. Att beskriva ljud skall inte förkastas som metod, utan kan vara en del i ett tänkbart dokumentationsarbete av ljudlandskap i kulturmiljöer. Beskrivningarna av ljud bör dock kompletteras med ljudupptagningar från platserna för att ett tekniskt tolkat material skall finnas att gå tillbaka till och lyssna på för andra bedömare än den första.

Vår ovana att förhålla oss till ljudintryck och det faktum att tidigare generationer inte kunnat dokumentera desamma får naturligtvis konsekvenser för vad vi vet om hur vår akustiska omgivning sett ut tidigare och utvecklats genom århundradena. För att trots allt få en uppfattning om detta kan litteratur och beskrivningar av ljud på olika platser studeras.²⁶

Alltså kan vi utifrån det jag nu presenterat dra slutsatsen att det är relevant att jämföra en ljudupptagning med ett fotografi. De många användningsområden som fotografier har kan prövas mot ljudupptagning som företeelse. Ljudupptagningen är inget medel för att fullständigt dokumentera en miljö, men kan liksom fotografiet hjälpa oss att förstå det som avbildas, utan att vi befinner oss på samma geografiska plats eller i samma tid som ljudupptagningen avbildar.

²⁶ Schafer (1994), sid. 8

3. LJUDDOKUMENTATIONER

Inom kulturmiljövårdssektorn finns få exempel på ljuddokumentationer. De exempel på ljuddokumentationer jag funnit och kommer att behandla här är ofta tillkomna som ett resultat av ett specialintresse för inspelningstekniken eller för den dokumenterade företeelsen. Genomgången skall inte ses som fullständig utan som ett sätt att exemplifiera olika typer av ljuddokumentationer med anknytning till kulturmiljövårdssektorn.

Ljudupptagningar lagras på fysiska medium, vilka inte har obegränsad livslängd. På Sveriges Ljudmigreringscentrum arbetar man med att bevara gamla ljudupptagningar, även sådana som har anknytning till kulturmiljöer. Jonas Fogels på Sveriges Ljudmigreringscentrum pekar på att ljud i och med att det kan lagras i fysisk form blir en del av det materiella kulturarvet:

Allt ifrån folkloristisk musik till dagens populärmusik har gått från att vara traderingsbunden till att bli ett mellanting mellan immateriellt kulturarv och det som kallas kulturmiljö, alltså rent fysiskt kulturbevarande. Samtidigt som musikens kontext är immateriell har lagring av musiken sedan länge varit fysisk.²⁷

Ljud har genom att det kan lagras blivit en stunds ackumulerad, om än tolkad, verklighet. Som ett tidsdokument från inspelningstillfället. På Sveriges Ljudmigreringscentrum arbetar man med att överföra gamla ljudupptagningar från gamla till nya ljudbärare för att trygga ljudupptagningarnas fortlevnad. Den digitala tekniken har stor betydelse för arbetet eftersom i princip förlustfria kopior kan skapas, till skillnad från med den analoga tekniken där ljudkvalitén försämrades varje gång inspelningen överfördes till ett nytt medium.²⁸

1998 gavs skivan *The Sounds Of Stockholm The Ambient Sound Recordings of Stockholm* ut av Mind'n Ear. Skivan har funnits i åtminstone två versioner, varav den något förkortade

²⁷ Fogels, Jonas: Varför Ljudmigrering (2009-03-10)

²⁸ Fogels, Jonas: Varför Ljudmigrering (2009-03-10)

skiva som såldes förpackad som ett vykort verkar ha fått störst genomslag.²⁹ Inspelningarna på fullängdsskivan är gjorda på 19 olika platser i Stockholm våren 1998, som Centralstationen, Slottet, Stadshuset, Hötorget, Eriksdalsbadet och Café Opera för att nämna några. Inspelningarna håller hög teknisk kvalitet och är gjorda i Dolby Surround (fyrkanal) och kodade i så kallat HDCD-format. Syftet med skivan redogörs för i bookleten:

*When we created this CD, two things were given special priority. Firstly we wanted to capture the sounds of Stockholm for future generations and secondly that it should be possible for listeners to enjoy those sounds in their own home no matter what kind of CD player they might have.*³⁰

Skivan presenteras alltså uttryckligen som ett sätt att dokumentera stadens ljud. Flera av inspelningarna berör dessutom äldre byggnader och miljöer, som till exempel Kungliga Slottet, kyrkklockor i flera kyrkor och Stadshuset. Det materiella kulturarvets påverkan på dessa ljud och ljuden som en del av kulturarvet är därmed tydlig. Skivan tycks inte ha fått några efterföljare, trots att skivan så här drygt tio år efteråt i flera sammanhang omnämns på Internet som något positivt och speciellt.

Arkitekturmuseet i Stockholm uppmärksammade byggnaders ljud 2005, genom att ge ut Arkitekturmuseets tidning nummer 6 i form av en CD-skiva med titeln *Arkitektur är ljud*. Skivan beskrivs på omslaget som ”Arkitektur är inte bara det vi ser, utan också det vi hör”.³¹ På skivan skildras 30 olika miljöer och byggnader för att belysa hur stor påverkan material och rymd har på hur miljöerna uppfattas. De ljud som har dokumenterats i miljöerna kommer från verksamheten i dem, det vill säga av människor som använder arkitekturen. De 30 inspelningarna omnämns inte som platser utan enbart som representanter för byggnadstyper med olika byggnadsmaterial, som till exempel bostadshus (teak, puts, terrazzo), villa (plast, ek, mässing), hiss (laminat, linoleum, spegel), sjukhus (linoleum, vävtapet) och lantbruksfastighet (furu, plank). Även några miljöer skildras som stad (asfalt, betong, tegel) och park (gräs, lövträd, buskar). Gränsen mellan miljö och byggnad

²⁹ Bland annat omnämnd i Hanna Fridéns blogg (2009-04-08)

³⁰ *Mind'n ear* (1998), booklet

³¹ Arkitekturmuseet (2005), omslag

kan också sägas vara en gråskala då till exempel en järnvägstation eller en spelhall kan klassificeras som båda delar.

Genom att de olika miljöerna och byggnaderna förblir anonyma minskar skivans dokumentationsvärde, men inspelningarna kan ändå ge en bild av hur vår omgivning lät vid tiden för inspelningen. Skivans uttryckliga syfte är heller inte att dokumentera ljudlandskapen, utan att medvetandegöra mottagarna om ljudets betydelse för våra upplevelser. CD-skivan delas ut till museets besökare, så länge upplagan räcker.³²

Vid radiostationen Grimeton i Halland, som också finns upptagen på Unescos världsarvslista, har man gjort en ljudupptagning för att illustrera för besökare hur radiostationen låter när den startas och används. Att starta upp anläggningen är en komplicerad och tidskrävande process som bara görs vid enstaka tillfällen. Dock har man gjort bedömningen att ljudet av förloppet är viktigt för att ge besökarna en djupare förståelse för anläggningen. Ljudupptagningens tekniska kvalité och de i föregående kapitel beskrivna begränsningar som ljudupptagningar har gör givetvis att upplevelsen av anläggningen inte blir densamma som om den hade startats upp, men det är ett sätt att komma närmare den verksamhet som är förknippad med anläggningen. Det som många uppfattar som störande ljud har också varit en arbetsmiljö, varför ljudinspelningen bidrar med en social dimension till besöket. Förutom ljudets tekniska begränsningar saknas lukt-, känsel- och synintryck, som fås vid en riktig uppstart av radiostationen.³³

Inom ramen för specialintressen finns flera exempel på ljuddokumentationer. Ett av dessa står föreningen L. Laurin i Lysekil för, som givit ut två skivor betitlade *Tändkuledunk*. Skivorna innehåller ljudupptagningar från fartyg med tändkulemotorer. Det är en motortyp som har ett väldigt karakteristiskt ljud och som förr var vanlig inom lantbruk och sjöfart.³⁴ Föreningen anordnar dessutom tändkulemotorernas dag varje år, vilket bidrar till upphöjandet av detta speciella ljudfenomen.

³² Arkitekturmuseet (2009-04-06): Arkitektur i Sverige

³³ Institutionen för Kulturvård (2007)

³⁴ Nationalencyklopedin (2009-04-08): Tändkulemotor

Syftet med skivorna är att bevara och sprida ljudet av tändkulemotorer i fartyg som ännu är i drift och att dokumentera ljuden som en del av industrihistorien och kulturarvet, vilket också ligger i linje med föreningens syfte. Föreningen vill även på andra sätt främja intresset för tändkulemotorer (särskilt av Skandiaverkens tillverkning) och framhålla Skandiaverkens betydelse för Lysekil.³⁵

Arbetets Museum i Norrköping gjorde ljudupptagningar på för staden karaktäristiska arbetsplatser för evenemanget *Sounds of Norrköping* 2007. Ljuden användes sedan i evenemanget av en artist för att skapa musikstycken.³⁶ Robert Willim använde sedan några av ljuden i sitt *Industrial Cool*-projekt 2008.³⁷ Bland annat gjordes ljudupptagningar på 3:ans spårvagn, Vrinnevisjukhuset och SMHI.³⁸

Samdok är en sammanslutning av svenska kulturhistoriska museer som arbetar med samtidsdokumentation och forskning. Museerna genomför på egen hand undersökningar och dokumentationer, medan man tillsammans inom Samdok diskuterar formerna för arbetet.³⁹ I Samdokregistret, som nås från Nordiska Museets hemsida, kan man söka på alla samtidsdokumentationer och undersökningar som gjorts sedan 1970-talet. En definierad sökning på undersökningar som innehåller inspelat ljud ger 122 sökträffar.⁴⁰ Många av dessa är inspelade intervjuer, men här kan också finnas ljudupptagningar från olika verksamheter, arbetsplatser eller liknande.⁴¹ Resultaten av sökningen har inte analyserats vidare.

Som framgår av mina upptagna exempel finns ljuddokumentationer inom flera olika fält, trots att alla nämnda relaterar till kulturmiljövårdssektorn. Ljuddokumentationerna är också gjorda med olika utgångspunkter och syften. Vissa är explorativt inriktade, som *Arkitektur är ljud* och andra är mer dokumentärt inriktade som *Tändkuledunk* och *The Sounds of Stockholm*.

³⁵ Föreningen L. Laurin (2009-04-08)

³⁶ E-postmeddelande Mårten Mellberg (2009-04-17)

³⁷ Willim (2009-05-04)

³⁸ Arbetets museums arkiv: "Lite om arbetsplatserna"

³⁹ Nordiska Museet – Om Samdok (2009-05-04)

⁴⁰ Samdokregistret: Sökning genomförd 2009-05-04

⁴¹ E-postmeddelande Eva Fägerborg (2009-04-21)

4. LJUD I FEM KULTURMILJÖER

Jag kommer i det här kapitlet att lyfta fram de fem kulturmiljöer som jag har valt att studera. Efter en kortare presentation av miljöerna kommer jag att diskutera miljöernas ljudkaraktärer och redogöra för informanternas tankar och synsätt.

De fem miljöerna är utvalda utifrån de kriterier som redovisas under *Metod och Material*. Miljöernas funktion i uppsatsen är främst som exempel på kulturmiljöer där ljudlandskapet tydligt påverkar upplevelsen av miljöerna. De utgör en ingång för diskussion med informanterna, vilka hanterar miljöerna utifrån dess kulturhistoriska värden. Av denna anledning är beskrivningen och karakteriseringarna av miljöerna kortfattade och fokuserade på faktorer som påverkar ljudlandskapet. Jag kommer dock inte att beskriva *hur* det låter i miljöerna. Min utgångspunkt är att det finns ett specifikt ljudlandskap att förhålla sig till, oavsett hur det låter.

Verksamheterna i de fem miljöerna har olika relation till den verksamhet som de ursprungligen formades för. Rådhusstillbyggnaden i Göteborg används fortfarande för samma verksamhet som den byggdes för. Det samma gäller Visby stadskärna och Gamla stan i Stockholm. I dessa tre fall har dock verksamheten i sig förändrats sedan den uppstod. Kvarnbyn i Mölndal och Kontoristföreningens hus i Göteborg inrymmer idag andra än de ursprungliga verksamheterna, med de fysiska strukturerna som historisk bas.

Av de fem miljöerna är två interiörmiljöer. Dessa kan vara lättare att avgränsa och hålla skilda från påverkan utifrån, än de utbredda miljöerna i landskapet. Jag vill dock hävda att vi kan betrakta kulturmiljöerna i landskapet på samma sätt, som homogena ljudlandskap. R. Murray Schafer menar att:

*We can isolate an acoustic environment as a field of study just as we can study the characteristics of a given landscape. However, it is less easy to formulate an exact impression of a soundscape than of a landscape.*⁴²

⁴² Schafer (1994), sid. 7

Liksom kulturmiljöerna har avgränsats och definierats i geografin så kan vi anse ljudlandskapen vara geografiskt eller rumsligt avgränsade, även om det kan vara svårt att karaktärisera ljudlandskapet. Inom en homogen miljö kan en mångfald av visuella intryck och historiska avtryck rymmas, liksom många olika ljud. Inom ljudlandskapen finns en mängd olika ljud som beror av direkta händelser och olika ljud uppfattas olika i styrka och karaktär i olika delar av miljön. Det hindrar inte att man samlar ljuden i området och benämner dem som en specifik upplevelse, liksom hela miljön kan sägas vara en specifik upplevelse.

4.1 Visby innerstad

Visby är Gotlands största stad och ligger på den nordvästra delen av ön. Stadens välbevarade tidigmedeltida karaktär med långgator parallellt med stranden, korta tvärgränder och dess ringmur har under de senaste decennierna uppmärksammats och lyfts fram i stadens marknadsföring som turistmål. Huvuddragen av 1200-talets täta stenstad finns också bevarad.⁴³ Under namnet Hansestaden Visby upptogs staden 1995 på Unescos Världsarvlista med motiveringen:

Visby är ett synnerligen framstående exempel på en nordeuropeisk muromgärdad medeltida handelsstad med utomordentligt väl bevarad stadsmiljö och synnerligen värdefull äldre bebyggelse som åskådligt illustrerar denna typ av betydelsefull mänsklig boplats, både genom dess form och funktion.⁴⁴

Ett sätt att trygga de enskilda byggnadsverk som utgör stommen i Världsarvsmotiveringen är att skydda dem som byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen. Det finns omkring 200 byggnadsminnen i Visby.⁴⁵ 170 stycken av dem beslutades 1996-1999.⁴⁶

Som ljudlandskap har jag valt det som i kommunens Handlingsprogram från 2003 benämns som innerstaden. Det är också en benämning som använts tidigare om området

⁴³ Nationalencyklopedin: Visby (2009-04-03)

⁴⁴ Gotlands kommun (2003-12-15): Världsarvet Hansestaden Visby inför 2000-talet ett handlingsprogram med åtgärdsplan, sid. 6

⁴⁵ Gotlands kommun (2009-04-01): Bevaranderåd och information

⁴⁶ Gotlands kommun (2009-04-01): Utvecklingsområden/projekt

innanför ringmuren i Visby. Som Gotlands enda ort med fullständig offentlig service och kommersiellt utbud utgör den gamla staden utrymme för det samtida stadslivet. Ljudlandskapet är därför ett annat än i den hansestad som framhålls i marknadsföringen, men likväl påverkar bebyggelsen de samtida ljuden till en annan helhet än i en modernare stadsmiljö.⁴⁷ Sedan innerstaden uppmärksammats som en miljö värd att bevara har människors inställning och förhållande till miljön påverkats på så sätt att de blivit medvetandegjorda om miljöns historiska värden. Trots att det hela tiden pågått ett samtida stadsliv på platsen så har detta under senare år förändrats och sker nu under ett krav på bevarande av de materiella strukturerna.

4.2 Gamla stan i Stockholm

Det ursprungliga Stockholm låg på ön som idag kallas för Gamla stan. Här finns en bevarad stadsmiljö som visar hur staden sett ut under framförallt 1600- och 1700-talet. Bakom nya fasader och diverse ombyggnader döljer sig dock medeltida murverk, liksom ett till viss del bevarat medeltida gatunät. Omkring sekelskiftet 1900 framfördes tankar på att bevara Gamla stan och det är därför naturligt att miljöns karaktär speglar förhållandena som rådde vid denna tid och något tidigare.⁴⁸

Som ljudlandskap väljer jag att fokusera på Gamla stan utom Riddarholmen. De bevarade stadskvarteren i Gamla stan används idag som en aktiv stadsmiljö på samma sätt som under flera århundraden tidigare. Människors inställning till platsen har under lång tid varit förknippad med det gamla och tidigare varande, vilket inte minst det vedertagna namnet Gamla stan visar. Förhållningssättet accentuerades i och med ett aktivt bevarande under det förra århundradet. Trots att människors inställning till platsen inte är densamma som till de nyare delarna av Stockholm så pågår här ett samtida stadsliv, på de gamla strukturernas villkor. Bland annat de smala gränderna bidrar till ett annat ljuduttryck än i de modernare stadskvarteren.

⁴⁷ Gotlands kommun (2003-12-15), sid. 10

⁴⁸ Stockholms stad (2009-04-03)

4.3 Kvarnbyn i Mölndal

Förr var Kvarnbyn vid Mölndalsfallen ett självständigt samhälle med arbeten, bostäder och olika former av offentlig verksamhet. Kvarnbyn är idag bevarat med en del av den blandning av verksamheter som karaktäriserat platsen i århundraden.⁴⁹ Olika former av industriell verksamhet har bedrivits på platsen, vilken utnyttjade kraften i fallen. Kvarndrift, pappersindustri, textilindustri och linoljeslageri är några exempel. På 1970-talet, då områdets industriella verksamhet blev mindre omfattande, klassades det som Riksintresseområde för kulturmiljövården på initiativ av Länsstyrelsen. Klassningen ledde till att de många äldre byggnader som fanns kvar i området rustades för delvis nya verksamheter. Flera småföretag etablerade sig liksom kulturverksamheter. Sedan millennieskiftet har flera företag inom den så kallade kreativa sektorn etablerat sig i Kvarnbyn, liksom konst- och konsthantverksateljéer, handpappersbruk, byggnadsvårdsföretag och ett plåtslageri.⁵⁰ Mölndals museum flyttade in i området 1987, men etablerade sig först 2002 i sina nuvarande lokaler på krönet av Götaforsliden, som löper parallellt med forsen.⁵¹ Området skyddas bland annat genom att ett par byggnader är byggnadsminnesförklarade och genom bestämmelser i gällande detaljplan.⁵²

Ljudlandskapet domineras av den ständigt pågående forsen. Genom åren har detta ljud kompletterats av ljud från den omkringliggande industrin. Dagens verksamhet har inte samma påtagliga eller regelbundna ljuduttryck. Den karaktäristiska täta bebyggelsen i Götaforslidens branta terräng samlar dock miljöns ljud på ett speciellt sätt. Här hörs alltså samverkan mellan de topografiska och de bebyggelsemässiga förhållandena.

Forsen i Kvarnbyn är idag dock kraftigare än den varit tidigare, då vattnets fallkraft också utnyttjades i industrin. Översvämningen 2006 eroderade de bärande murarna, vilket nu kräver någon form av ombyggnad. Under april 2009 gjordes utgrävningar vid kvarnen, i nedre delen av forsen och idén om att återställa åtminstone en vattenväg, genom kvarnen, uppstod. Det skulle minska vattenflödet och belastningen i huvudfåran, samtidigt

⁴⁹ Mölndals stad (2009-04-06): Kvarnbyn

⁵⁰ Mölndals stad (2009-04-01): Kreativa Kvarnbyn

⁵¹ Mölndals museum (2009-04-03): Museets historia

⁵² Mölndals stad (2006), sid. 97

som det i viss mån skulle visualisera hur vattnets kraft använts.⁵³ Även tidigare diskussioner har förts om belastningen på huvudfåran och hur det påverkar upplevelsen i området. Egentligen är ju den stora vattenmängden inte representativ för den industriella epoken i Kvarnbyn, men har under de senaste åren kommit att förknippas med miljön, vilket gjort att man idag inte vill vara utan vattnet.⁵⁴

4.4 Rådhusstillbyggnaden i Göteborg (interiör)

Arkitekt Gunnar Asplunds tillbyggnad till rådhuset vid Gustav Adolfs torg i Göteborg uppfördes 1936. Mottagandet var kyligt och staden tyckte att den funktionalistiska tillbyggnaden inte alls passade in i miljön.⁵⁵ Senare har tillbyggnaden omvärderats och framhålls idag som en av Göteborgs mest intressanta byggnader ur arkitekturhistoriskt hänseende.⁵⁶ Rådhuset inklusive tillbyggnaden är skyddat som byggnadsminne enligt Kulturminneslagen.⁵⁷

Som ljudlandskap är rådhusstillbyggnadens oerhört medvetet utformade interiör, med mycket genomarbetade detaljer, intressant. Miljöns allvarliga verksamhet som tingsrätten utgör besvaras i rummet av ett lugn och en funktionell harmoni. Intressant är också att samma typ av verksamhet ägt rum i byggnaden sedan den uppfördes. I jämförelse med stadslivet i Visby eller Gamla stan i Stockholm så har sannolikt inte domstolsväsendets verksamhet genomgått lika påtagliga förändringar. Vi kan alltså i denna miljö komma relativt nära den verksamhet som bedrevs kring byggnadens ursprungstid. För närvarande byggs dock tingsrättens nya lokaler i Göteborg och vad rådhusstillbyggnaden skall användas till framöver är ännu inte bestämt. Ljudlandskapet som jag valt att fokusera på är det stora allmänna utrymmet, med flera verksamhetsanknutna karaktäristiska ljud.

⁵³ Göteborgs-Posten (2009-04-27)

⁵⁴ E-postmeddelande Ulla Hasselqvist (2009-04-20)

⁵⁵ Göteborgs-Posten (2002-08-28)

⁵⁶ Caldenby, Linde Bjur, Ohlsson (2006), sid. 28

⁵⁷ Göteborgs Stad (2009-02-26), sid. 47

4.5 Kontoristföreningens hus i Göteborg (interiör)

I hörnet av Stora Nygatan och Bastionsplatsen i Göteborg ligger Kontoristföreningens hus. Det uppfördes 1908 efter ritningar av Hans Hedlund. Såväl exteriör som interiör präglas av jugendstilen. Kontoristföreningen disponerade huset med de två nedre våningarna för sin administrativa verksamhet och en restaurang. De tre översta våningarna rymde hotellrum och på vinden fanns en badanläggning. Restaurangen använde den stora samlingsalen på våning ett som fest- och danslokal, öppen för allmänheten under flera decennier. 1964 flyttade Kontoristföreningen ut ur lokalerna, som övertogs av Göteborgs universitet. Från 1986 fanns här Institutionen för miljövetenskaper och kulturvård. De fanns, under namnet Institutionen för Kulturvård, kvar fram till halvårsskiftet 2008.⁵⁸ Sedan dess har en privat gymnasieskola in sig i lokalerna.⁵⁹ Byggnaden är skyddad genom Plan- och bygglagen eftersom den är utpekad i Göteborgs Stads bevarandeprogram.⁶⁰ Enligt lagens 3 kapitel § 12 har sådana byggnader ett förvanskningsskydd.⁶¹

Ljudlandskapet som finns på våning ett och två, kring den stora samlingsalen är idag karaktäristiskt för byggnaden. Mellan dessa våningsplan finns (till skillnad från mellan övriga våningsplan i byggnaden) en intern trätrappa. Det knarrande ljudet från denna, de hårda slagen i de modernare branddörrarna och parkettgolvet i samlingsalen bidrar till det speciella ljudlandskapet. Detta ljudlandskap är ett resultat av flera års användning och slitage av byggnaden, liksom av till- och ombyggnader i interiören. Ljudlandskapet är därför ett annat än det ursprungligen var, då Kontoristföreningen hade sin verksamhet i byggnaden.

4.6 Ljudlandskapen i kulturmiljöarbetet

För samtliga kulturmiljöer gäller att verksamheten förändrats på något sätt, gentemot den period som framhållits som miljöns karaktäriserade tid. Inom kulturmiljövårdssektorn vet vi att en byggnad eller miljö aldrig ser ut precis som den gjorde vid ett visst tillfälle i

⁵⁸ Göteborgstidningen (2008-04-08)

⁵⁹ Jensen gymnasium Kungssportsplatsen (2009-04-06)

⁶⁰ E-postmeddelande Sanja Peter (2009-04-06)

⁶¹ Notisum (2009-04-15)

förfluten tid. De materiella egenskaperna kan vi dock påverka så att den fysiska miljön i hög grad överensstämmer med en viss tidsperiod.

För ljudlandskapet gäller dock att den verksamhet som pågår är avgörande för hur det uppfattas och låter. Om miljön skulle låta som den gjorde vid en viss historisk tidpunkt krävs en iscensättning, eftersom människor idag betar sig och gör andra saker än i förfluten tid. Ljudmiljöerna är således (utan en iscensättning) en kombination av fysiska strukturer (till exempel byggnader) och ett samtida beteende och verksamhet. Därmed kan vi också förutsätta att en samtida verksamhet låter annorlunda i en samtida miljö än i en äldre så kallad kulturmiljö, eftersom ljuden av verksamheten påverkas av den materiella strukturen. Ljudlandskapets relation till de materiella egenskaperna diskuteras vidare nedan. Hur nära man kan komma ett visst ljudlandskap i förfluten tid genom iscensättning och rekonstruktioner av fysiska strukturer låter jag vara osagt.

Kontoristföreningens hus i Göteborg och Kvarnbyn i Mölndal skiljer ut sig från de andra miljöerna genom att de har skiftat verksamhet sedan uppförandet. I Kontoristföreningen märks detta tydligt genom att interiören har byggts om och omdisponerats på flera sätt. Ljudlandskapet som finns i byggnaden idag är grundlagt vid uppförandet, men därefter har nya beståndsdelar adderats och skapat ett nytt ljudlandskap med bas i husets ursprung. Kvarnbyn är också ombyggd och omskapad till ett ljudlandskap som skiljer sig från dess ursprung som industrimiljö. Där synes dock de nya kontorsverksamheterna utgöra den största skillnaden för ljudlandskapet gentemot de tidigare industriverksamheterna.

Per Hedfors beskriver hur landskapet reflekterar och färgar ljudet. På så sätt är verksamhetens ljud baserat på omgivningens egenskaper och låter olika beroende på hur omgivningen ser ut.

A landscape colours the sounds which travel within it; each location is thus unique. The landscape can be viewed as a gigantic reflector in the form of a resonance box or resonator in which sound is reflected.⁶²

⁶² Hedfors (2003), sid. 45

Ljudens karaktär kan delas upp i de som aktivt produceras och de som passivt reflekteras i landskapet. Hur ljuden ges resonans beror av de materiella egenskaperna, lokalisering och disposition av till exempel en byggnad.⁶³ Verksamhetens direkta ljud kan sägas vara de aktivt producerade ljuden.

Hur miljön påverkas av en annan verksamhet än den som är den ursprungliga beror på vilken typ av verksamhet som inryms. Vissa verksamheter, som till exempel utställningar och gallerier försöker ofta skapa ett artificiellt ljudlandskap genom att tillföra ljud som till exempel musik, vågbrus eller liknande, vilket skapar konkurrens med byggnadens och omgivningens egengenererade ljud.

4.6.1 Informanternas syn på ljud

Jag har genomfört fem intervjuer utifrån valet av kulturmiljöer med Ulla Hasselqvist, kommunantikvarie vid Mölndals Museum/Mölndals Stad, Sören Holmström, antikvarie på Göteborgs Stadsbyggnadskontor, Suzanne Lindhagen, antikvarie på Kulturmiljöenheten vid Stockholms Stadsmuseum, Sanja Peter, bebyggelseantikvarie på Göteborgs Stadsmuseum och Jörgen Renström, byggnadsantikvarie på Gotlands Länsmuseum. De frågor jag diskuterat med dem handlar om de utvalda kulturmiljöerna, kulturhistoriskt värdefulla byggnader, ljuddokumentation och ljud inom kulturmiljövårdssektorn. Samtliga menar att det är relevant att ta hänsyn till ljudlandskapet på platsen, men det finns inget självklart sätt att göra detta på.

Inte på någon av arbetsplatserna har man arbetat aktivt med att dokumentera ljudlandskap. Ofta är genomförda ljuddokumentationer bieffekter av andra projekt. Ulla Hasselqvist nämner ljudupptagningar som gjorts för att illustrera bildspel⁶⁴ och Sanja Peter nämner en dokumentation gjord som en film där ljud ingår som en del av filmen.⁶⁵

⁶³ Hedfors (2003), sid. 46

⁶⁴ Ulla Hasselqvist (2009-04-28)

⁶⁵ Sanja Peter (2009-04-20)

Suzanne Lindhagen och Jörgen Renström, som båda representerar två verksamma innerstadsmiljöer i den här uppsatsen; Gamla stan i Stockholm och Visby innerstad, resonerar kring hur man renodlar eller håller dessa miljöer mer autentiska. Renström pekar på ett inte uttalat men ändå pågående arbete för att hålla vissa ljud, som inte upplevs höra hemma i miljön, som till exempel fläktljud, borta från Visby innerstad.⁶⁶ Suzanne Lindhagen pekar på det faktum att man i Gamla stan begränsat biltrafiken, vilket inte bara har med fotgängarnas framkomlighet att göra, utan också kan sägas vara ett sätt att få miljön att uppfattas som mer autentisk.⁶⁷

Vad som gör en miljö autentisk och vilka ljud som inte anses höra hemma i en viss miljö är en komplicerad diskussion som delvis ligger utanför denna uppsats ramar. Lindhagen pekar dock på en faktor som kan vara vägledande, nämligen vilket samhälle som miljön uppstod i och formades av. Gamla stans ursprung återfinns inte i bilsamhället, vilket gör bilarna lättare att peka ut som störande i miljön.⁶⁸

Jörgen Renström framhåller också att Visby innerstad och liknande miljöer omfattas av samma krav på ljudnivåer, buller med mera, som andra miljöer. Renström tror att vi kommer att få en striktare reglering av ljudlandskapet i kulturmiljöer i någon form. Något som skulle underlätta arbetet att hålla Visby innerstad fritt från moderna och/eller ljud som inte anses höra hemma i miljön.⁶⁹

En del av det Renström efterfrågar kan finnas i Kungliga Musikaliska Akademiens *Manifest för en bättre ljudmiljö* med förslaget om L-märkning av särskilt intressanta ljudområden. För formuleringen i manifestet och för en vidare diskussion i den riktning som Renström pekar finns dock många hinder. Det krävs detaljerade karakteriseringar om vilket ljudlandskap som egentligen skall skyddas, vilket som är eftersträvansvärt och definitioner på ljud som skall hållas borta ur vissa miljöer. Se vidare kapitel 5.1 om L-märkning.

⁶⁶ Jörgen Renström (2009-04-21)

⁶⁷ Suzanne Lindhagen (2009-04-28)

⁶⁸ Suzanne Lindhagen (2009-04-28)

⁶⁹ Jörgen Renström (2009-04-21)

För Kvarnbyn i Mölndal utgör vattenfallet ett påtagligt och ständigt inslag, men det kan inte betraktas som opåverkbart. Det handlar i slutändan om viljan att låta vattnet forsa fram eller att begränsa det på något sätt. Ulla Hasselqvist menar att forsen och resten av miljön inte är ett museum som skall visa hur det sett ut under förfluten tid. Istället är miljön levande och utvecklas ständigt. I den levande miljön ryms dock ett igenkännande som påminner om miljöns tidigare användning, vilket också kan tydliggöras på olika sätt. Idag har de besökare som kommer en förväntan om att se stora vattenmängder i forsen även om det har begränsad anknytning till hur vattnet strömmande i forsen förr.⁷⁰

Suzanne Lindhagen beskriver områdena kring Västerlånggatan i Gamla stan som mer turistifierade än de gator som ligger en bit ifrån detta huvudstråk. Det reser också frågor om vad Gamla stans karaktär egentligen är. Gamla stan är som en del av Stockholm också en viktig bostadsstadsdel.⁷¹ Liksom i Mölndal har besökare och turister vissa krav och förväntningar på miljön som går utöver ett strikt förhållande till förfluten tid.

Genomgående synes informanternas syn på ljudets relation till de materiella egenskaperna vara direkt och kopplad till materialtyp och dess kvalité. Bland andra Sanja Peter är inne på denna tankegång. Det skulle betyda att ljudlandskapet i en kulturmiljö inte påverkas om ett rum eller en miljö återskapas med helt nytt material, förutsatt att materialet är av samma typ och kvalité som det man önskar återskapa hade. Om ursprungsmaterialet upplevs ha en påverkan på det specifika ljudlandskapet är det något som betraktaren/lyssnaren uppfattar, vilket kan ses som ett immateriellt värde.⁷²

Sören Holmström menar också att man i en renoveringssituation kan byta ut materialet mot ett av annan sort, men om hänsyn skall tas gentemot ljudlandskapet så skall materialet låta likadant som originalmaterialet. Holmström exemplifierar med en sjukhusmiljö, där patienterna fann ett lugn i det ljud som uppstod när sjukvårdspersonalen gick på golvet. Kanske är det i sådana miljöer inte det visuella intrycket som är viktigast, om ljudlandskapet har större betydelse för upplevelsen av miljön?⁷³

⁷⁰ Ulla Hasselqvist (2009-04-28)

⁷¹ Suzanne Lindhagen (2009-04-28)

⁷² Sanja Peter (2009-04-20)

⁷³ Sören Holmström (2009-04-27)

Miljöns utformning grundlägger de förhållanden som ljuden alstras i. I ett andra steg kan aktiva ljudkällor tillföras.⁷⁴ Informanterna är relativt överens om att ett skapat ljudlandskap i första hand är en fråga för den konstnärliga disciplinen. Ett skapat ljudlandskap kan dock ha olika koppling till den miljö det påverkar. Antingen kan syftet vara att återskapa miljön så som den låtit tidigare under förfluten tid, då en annan verksamhet än den nuvarande bedrevs, eller så kan syftet vara att skapa en stämning och ge besökaren en starkare upplevelse genom olika former av ljuduttryck. I det senare fallet behöver ljuden inte alls anknyta till förhållanden i miljön.

Enligt informanternas svar är det vanligt att antingen det egna museet eller andra museer de känner till arbetat med skapade ljudlandskap i samband med utställningar. Trots att denna uppsats inte behandlar detta vidare är det intressant att nämna som en vanlig form av ljudanvändning inom kulturmiljövårdssektorn.

Jörgen Renström berättar om en form av skapat ljudlandskap som flyttat ut i kulturmiljön Visby innerstad. Under medeltidsveckan sker olika former av aktiviteter i miljön, bland annat iscensättningar, som en imitation av hur stadslivet i förfluten tid kan ha varit. Genom fysiska och verbala skådespelarinsatser ges bidrag till ljudlandskapet i miljön.⁷⁵ Som miljöskapare har ljudet stor betydelse för besökare, men säkerligen även den upplevda närvaron av den förflutna tiden rent fysiskt i form av skådespelarna.

De fem informanterna har framhållit flera olika sätt att förhålla sig till ljud inom kulturmiljövården. I relation till de kategorier av frågor jag diskuterat med dem har samtalen mest handlat om förhållningssätt gentemot de utvalda kulturmiljöerna och kulturhistoriskt värdefulla byggnader och mindre om ljuddokumentation och ljud inom kulturmiljövårdssektorn. De sistnämnda kategorierna var mer fokuserade kring fakta inom ämnet än de förstnämnda.

⁷⁴ Sällström (2002), sid. 62

⁷⁵ Jörgen Renström (2009-04-21)

5. AVSLUTANDE DISKUSSION

Jag har nu gått igenom teorier kring ljud som dokumentationsform, genomförda ljuddokumentationer och presenterat fem kulturmiljöer och yrkesverksamma i kulturmiljövårdssektorns syn på ljud i dessa och andra kulturmiljöer. I detta kapitel kommer jag att återknyta till min teoretiska referensram och min frågeställning.

Att föra fram ljud som ytterligare en aspekt av kulturmiljöerna kan fördjupa förståelsen och upplevelsen av dem. Om miljöernas ljud lyfts fram, bearbetas och förädlas blir intrycket av miljöerna starkare för besökarna. Miljöns unicitet framhävs och framträder tydligare i deras minne.

Jag återknyter nu till min tredelade frågeställning:

- På vilket sätt dokumenteras och bevaras ljud och ljudlandskap med relevans för kulturmiljövårdssektorn?

Under arbetet med uppsatsen har jag inte funnit någon som systematiskt dokumenterar ljud och ljudlandskap inom kulturmiljövårdssektorn. Däremot finns flera exempel på ljuddokumentationer, ofta som en del av en annan helhet. På enskilda museer kan säkerligen fler exempel finnas, liksom bland de ljudupptagningar som finns redovisade i Samdokregistret. Ovanan för sektorn att arbeta med ljuddokumentationer gör säkert de ljudupptagningar som finns svårare att kartlägga, särskilt om ljuddokumentation är en del i ett större projekt.

Ljudupptagningar är ett viktigt verktyg om man skall ta hänsyn till ljudlandskapet i kulturhistoriskt intressanta miljöer. Ljuddokumentationer kan dels tydliggöra miljöns ljudlandskap för andra än de som varit på platsen, men också användas för att resonera kring hur ett ljudlandskap förändrats och påverkats av en förändring i miljön. Ljudupptagningar har, precis som fotografier, begränsningar i sin relation till verkligheten, men kan ändå föra en bedömares värdering närmare en objektivitet. En ljudupptagning som är bilagd en beskrivning av ljudlandskapet underlättar en ny tolkning av ljudlandskapet om det för-

ändrats. Särskilt intressant blir dylika jämförelser om ljuddokumentationer finns från olika tidsperioder som gör det möjligt att analysera förändringar i en viss miljö.

- Hur kan man utifrån den kulturmiljövårdande praktiken se på ljudets relation till kulturmiljöers materiella egenskaper?

Enligt de svar jag fått från informanterna så har ljud en tydlig koppling mot material och dess kvalitet. Informanterna är verksamma inom kulturmiljövårdssektorn och är vana att hantera frågor som rör materialval och dess påverkan på miljön eller en byggnad. Dock är frågeställningen om ljud i princip ny för dem och deras svar är därför att betrakta som professionella bedömningar. Gammalt material kan alltså bytas ut mot nytt material av samma typ och kvalitet, utan att ljudlandskapet påverkas. Den anknytning som enskilda individer kan känna till ett gammalt originalmaterial är ett immateriellt kulturarv, som primärt inte påverkar ljudlandskapet, men kan påverka den individuella upplevelsen av miljön på andra sätt.

- Leder ett uppmärksammande inom kulturmiljövårdssektorn av kulturmiljöers ljudlandskap till särskilda ställningstaganden i bevarande- och/eller restaureringsfrågor?

Ett hänsynstagande till hur ljudlandskapet förändras kan påverka de beslut som föregår en renovering eller rekonstruering. Idag är det inte självklart att material som byts ut av åldersskäl ersätts av samma materialtyp. I flera fall har i synnerhet efterkrigstidens arkitektur med kortlivade material framtvingat användande av andra material när originalmaterialet tjänat ut. En antikvarisk bedömning är i allmänhet att se till det visuella uttrycket liksom materialets påverkan på den övriga byggnaden ur estetisk och teknisk synvinkel. Ljudet kan vara ytterligare en aspekt och det kan finnas miljöer där ljudlandskapets bevarande är viktigare än det visuella och/eller estetiska uttrycket. Dessa miljöer kommer dock att framstå först när ljudlandskapet uppmärksammas genom en inventering, karaktärisering eller i värderingar av byggnader och miljöer.

Ljudlandskapet i Kontoristföreningens hus i Göteborg är ett resultat av flera omdisponeringar i interiören. För den typen av miljöer är det relevant att diskutera vilket ljudlandskap som skall lyftas fram vid vidare restaureringar eller ombyggnader. Idag görs ställ-

ningstaganden utifrån visuella, tekniska och estetiska aspekter, men även ljudet är möjligt att påverka om ett visst ljudlandskap anses mer representativt för byggnaden än ett annat. Materialets typ och kvalitet tillhör det som påverkar ljudlandskapet mest. Valet av material gör det därför möjligt att välja ett mer renodlat ljudlandskap, istället för det ljudlandskap som uppstått genom tillägg, som i Kontoristföreningens hus. I miljöer med lång tradition av förändring, i synnerhet tillbyggnader, kan det vara önskvärt att graden av tillägg också uppfattas i ljudlandskapet. Ljud som härstammar från de äldre delarna av miljön kan då tillåtas att blandas med ljud från de nyare delarna av miljön.

När Tingsrätten flyttar från rådhusbyggnaden i Göteborg kan ljudlandskapet i byggnaden lyftas fram som en kvalitet i det antikvariska underlaget, enligt Sören Holmström. Om ljudaspekten lyfts in kan det få betydelse för eventuella ombyggnader och för den verksamhet som skall flytta in i byggnaden. Som byggnadsminne är miljön strikt reglerad avseende de kulturvärden som identifierats.⁷⁶ Se vidare nedan om L-märkning.

5.1 L-märkning

En L-märkning av vissa miljöer, som föreslås i Kungliga Musikaliska Akademiens *Manifest för en bättre ljudmiljö*, är en komplex fråga. Så här ser manifestets förslag ut:

Det måste skapas politiska riktlinjer som gör det möjligt att "L-märka" kulturhistoriskt och ekologiskt värdefulla miljöer i Sverige på liknande sätt som Riksantikvarieämbetets och Länsstyrelsernas skyddsföreskrifter för byggnadsminnen ("K-märkning") med stöd i kulturminneslagen. En hotad ljudmiljö måste på laglig väg kunna fridlysas (L-märkas) och skyddas från vidare markplanering, industriella och teknologiska förändringar, akustisk skövling, dvs regleras på sådant sätt att objektet bevaras orört. Här skall besökare ha möjlighet att uppleva miljön ljudmässigt/akustiskt intakt: inga bilar i närheten, ingen högtalarmusik, inga utomhusarrangemang som låter, inga främmande ljudinstallationer, inga flygplan i luftrummet över naturreservat. Såväl enskilda ljud som hela miljöer skall kunna L-märkas, t ex. naturreservat, utomhusarenor, bruksmiljöer (t.ex. Leufsta bruk) vildmarker, unika bostadsområden och kvarter, konsertsalar.⁷⁷

⁷⁶ Sören Holmström (2009-04-27)

⁷⁷ Ljudmiljöcentrum Lunds universitet: *Manifest för en bättre ljudmiljö* (2006), sid. 13

Bland andra Ulla Hasselqvist och Sanja Peter pekar på det tydliga samband som finns mellan verksamheten i en miljö och det ljudlandskap som uppstår. Ett visst arbetssätt eller en viss verksamhet kan dock inte konserveras eller bevaras.⁷⁸ Skyddet måste därför omfatta de materiella egenskaperna som skapar reflektionen av verksamheten.

Att skydda miljöer med L-märkning kommer att kräva mycket omsorgsfulla definitioner av vilka ljud som inte får störa en viss miljö och vilka ljud som kan anses harmoniera med miljön. För att kunna sägas harmoniera med miljön kan begreppet autenticitet vara utgångspunkten. I olika miljöer kan olika saker vilja framhävas och renodlas och vad som är ett autentiskt ljudlandskap kommer att variera beroende på vilket förhållningssätt de som bevarar, brukar och har tillsyn över miljön har. Kvarnbyn är enligt Ulla Hasselqvist en miljö i ständig utveckling och förändring med förankring och miljön kan därför vara mindre lämpad att L-märka. Kanske är det heller inte önskvärt att i alla miljöer renodla ljudmiljön. Skillnaden mellan artificiella miljöer och verkliga kommer att tunnna ut. Redan idag balanserar kulturhistoriskt intressanta miljöer mellan att bevaras och att utvecklas med tillägg som respekterar miljöns karaktär.

En jämförelse med hur man idag ser visuellt och tekniskt på tillägg på kulturhistoriskt intressanta byggnader är relevant. För närvarande är allt karakteriserings- och värderingsunderlag koncentrerat på att förhålla sig gentemot dessa aspekter. En bedömning av föreslagna förändringars påverkan på det kulturhistoriska värdet utifrån det antikvariska underlag som omgärdar varje uppmärksammas byggnad är därför möjlig. Att applicera ett motsvarande förhållningssätt för ljud kommer att ta tid eftersom den aspekten behöver adderas i samband med nya inventeringar och nya antikvariska utredningar av specifika byggnader. I nya rapporter kan ljudet infogas i det ordinarie underlaget som en *bedömning av omgivande och eget ljudlandskap* eller motsvarande. Särskilda kulturhistoriska ljudinventeringar kan också vara en metod, vilka efterhand får sammanfogas med övrigt antikvariskt underlag. Ett intressant pilotfall kan vara den ovan nämnda rådhusstillbyggnaden i Göteborg som inom kort kommer att förändras, varvid det är uppenbart att dess ljudlandskap påverkas.

⁷⁸ E-postmeddelande Ulla Hasselqvist (2009-04-20)

6. SAMMANFATTNING

Föreliggande uppsats syftar till att uppmärksamma ljud inom kulturmiljövårdssektorn, i synnerhet de ljudlandskap som kan identifieras i kulturmiljöer. Ljuden i en miljö, som sammanvägt kan benämnas som ljudlandskap, påverkar vår upplevelse av miljön och hur vi kommer ihåg den.

För att ta reda på hur kulturmiljövårdssektorn använder och skulle kunna använda ljud har jag dels studerat den audiella ljudupptagningens jämförbarhet med det visuella fotografiet och dels presenterat exempel på ljuddokumentationer som berör kulturmiljövårdssektorn. Utöver det har jag använt mig av fem informanter som var och en arbetar med, eller har ett antikvariskt tillsynsansvar för, var sin av de fem valda kulturmiljöerna. Kulturmiljöerna är medvetet valda utifrån att de är allmänt accepterade som en del av vårt kulturarv. Kulturmiljöerna har presenterats, i synnerhet utifrån aspekter som påverkar deras ljudlandskap och har sedan varit utgångspunkt för diskussion med informanterna.

En ljudupptagning har precis som ett fotografi en begränsad relation till verkligheten. Båda dokumentationsformerna skall betraktas som tolkningar av verkligheten och inte som exakta avbilder. Trots detta kan en ljudupptagning precis som ett fotografi ge betraktaren en närmare kontakt med den miljö som avbildas och en uppfattning om de förhållanden som rådde då dokumentationen gjordes.

De ljuddokumentationer jag tar upp i uppsatsen är gjorda inom olika fält, trots att de anknyter till kulturmiljövårdssektorn och dokumentation eller framlyftande av en dimension av vår omgivande miljö. Ljudupptagningarna är gjorda med olika syften och utgångspunkter, till exempel explorativa, för att framhålla vikten av ljud för uppfattningen om vår omgivning eller dokumentära, för att kunna förmedla en upplevelse av ett visst fenomen eller en viss miljö till framtida generationer.

De fem kulturmiljöerna som valts ut i arbetet är: Visby innerstad, Gamla stan i Stockholm, Kvarnbyn i Mölndal, rådhusstillbyggnaden i Göteborg (interiör) och Kontoristföreningens hus i Göteborg (interiör). De fem miljöerna uppfyller olika kriterier som skiljer ut dem från

vår vardagsmiljö genom ett tydligt tidsavstånd, men miljöerna skall samtidigt brukas aktivt i samtiden. Kulturmiljöerna är alltså levande miljöer som antingen används som de gjort sedan de formades (Visby innerstad, Gamla stan i Stockholm och rådhusstillbyggnaden i Göteborg) eller där de fysiska strukturerna är bibehållna men verksamheten förändrats (Mölndals Kvarnby och Kontoristföreningens hus i Göteborg).

De slutsatser jag kan dra av min undersökning är att det inte pågår någon systematisk dokumentation av ljud och ljudlandskap. Däremot kan ljuddokumentationer användas inom kulturmiljövårdssektorn då ljudlandskap hanteras.

Ljudlandskapen påverkas i första hand av de materiella egenskaperna. Så länge materialet är av samma typ och har samma kvalitet påverkas inte ljudlandskapet vid ett byte av originalmaterial. I de fall då originalmaterialet inte kan bibehållas och inte heller nyanskaffas av samma typ så kan material väljas utifrån materialets påverkan på ljudlandskapet. I vissa miljöer kan det vara av större värde att bevara ett ljudlandskap, än att som traditionellt ta hänsyn till visuella, estetiska och tekniska aspekter.

Kulturmiljöer vars ljudlandskap påverkas av yttre faktorer och där det samtida brukandet ställer krav på förändring av miljöerna skulle kunna omfattas av en så kallad L-märkning. För Visby innerstad och Gamla stan i Stockholm finns önskemål om att renodla miljöerna på ett sätt som bevarar ljudlandskapet. Däremot finns i Kvarnbyn i Mölndal en insikt om den ständiga förändringen och utvecklingen av miljön, där ett skyddande av ljudmiljön med L-märkning kanske inte passar. L-märkning kräver både övergripande definitioner och lokala riktlinjer för vilket ljudlandskap som skall få framträda och prioriteras. I detta arbete behöver det befintliga antikvariska underlaget om kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer kompletteras med en uppfattning om ljudlandskapet. Först då kommer det att framstå vilka miljöer som har behov av L-märkning, det vill säga de miljöer där ljudlandskapet har särskilt stor påverkan på upplevelsen av miljön.

7. KÄLLOR OCH LITTERATUR

7.1 Otryckta källor

Arbetets museums arkiv: "Lite om arbetsplatserna", kortfattad beskrivning tillhandahållen av arkivet

7.1.1 Muntlig information

Institutionen för Kulturvård (2007): Besök vid Grimetons Radiostation 2007-09-11

7.1.1.1 Informanter

Ulla Hasselqvist, kommunantikvarie vid Mölndals Museum/Mölndals Stad – telefonsamtal 2009-04-28

Sören Holmström, antikvarie på Göteborgs Stadsbyggnadskontor – telefonsamtal 2009-04-27

Suzanne Lindhagen, antikvarie på Kulturmiljöenheten vid Stockholms Stadsmuseum – telefonsamtal 2009-04-28

Sanja Peter, bebyggelseantikvarie på Göteborgs Stadsmuseum – möte 2009-04-20

Jörgen Renström, byggnadsantikvarie på Gotlands Länsmuseum – telefonsamtal 2009-04-21

7.1.1.2 E-postmeddelanden

Fägerborg, Eva (Nordiska Museet/Samdok) eva.fagerborg@nordiskamuseet.se SV: Ljudokumentationer 2009-04-21.

Hasselqvist, Ulla (Mölndals Museum/Mölndals stad) Ulla.Hasselqvist@molndal.se Ang. Ljud i kulturmiljöer 2009-04-20

Mellberg, Mårten (Arbetets Museum Norrköping) Marten.Mellberg@arbetetsmuseum.se
Sounds of Norrköping 2009-04-17

Peter, Sanja (Göteborgs Stadsmuseum) sanja.peter@kultur.goteborg.se Ang. Skydd?
2009-04-06

7.2 Tryckta källor och litteratur

Caldenby, Claes, Linde Bjur, Gunilla, Ohlsson, Sven-Olof (2006): *Guide till Göteborgs arkitektur*, Stockholm: Arkitektur Förlag AB

Eriksson, Karin (2007): *Ljudets etnologi. I: Kulturella Perspektiv* Nr 4 2007, Umeå: Umeå universitet

Hedfors, Per (2003): *Site Soundscapes Landscape architecture in the light of sound*, Agraria 407, Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences (Sveriges Lantbruksuniversitet)

Palmqvist, A:son Lena (1991): *Fysisk miljö. I: Verbalt Visuellt Materiellt Om museernas dokumentation och insamling*, Borås: Nordiska Museets förlag/Samdok

Schafer, R. Murray (1994): *The Soundscape Our sonic environment and the tuning of the world* USA: Destiny Books Rochester Vermont

Sällström, Pehr Mikael (2002): *Om arkitekturens akustiska form En fallstudie av interaktioner mellan ljud, rum och arkitektur i Lunds domkyrka; utformning och upplevelse*, Licentiatavhandling Kungliga Tekniska Högskolan Stockholm

7.2.1 Internetreferenser

Agenda Kulturarv: *Slutrapport Agenda Kulturarv*, 2004

<http://www.agendakulturarv.se/opencms/export/agendakulturarv//dokument/Arkiv/Slutrap1.pdf> hämtad 2009-05-01

Agenda Kulturarv: *Människan i centrum Agenda Kulturarvs programförklaring*, 2004
<http://www.agendakulturarv.se/opencms/export/agendakulturarv//dokument/Arkiv/Programforklaring/Slutver.PF.pdf> hämtad 2009-05-11

Arkitekturmuseet: Arkitektur i Sverige
http://www.arkitekturmuseet.se/utställningar/svensk_byggnadskonst/ hämtad 2009-04-06

Fogels, Jonas: Varför Ljudmigrering
<http://www.ljudmigrering.se/Varförljudmigrering/tabid/57/Default.aspx?PageContentMode=1> hämtad 2009-03-10

Fridén, Hanna: Hanna Fridéns blogg <http://frankincense.blogg.se/category/vackert.html>
hämtad 2009-04-08

Föreningen L. Laurin <http://www.llaurin.se/> hämtad 2009-04-08

Gotlands kommun (2003-12-15): Världsarvet Hansestaden Visby inför 2000-talet ett handlingsprogram med åtgärdsplan <http://www.gotland.se/imcms/4051> hämtad 2009-04-01

Gotlands kommun: Bevaranderåd och information <http://www.gotland.se/imcms/4048>
hämtad 2009-04-01

Gotlands kommun: Utvecklingsområden/projekt <http://www.gotland.se/imcms/4044>
hämtad 2009-04-01

Göteborg Organ Art Center Homepages <http://goart.gu.se/cgi-bin/hpslev1/goart.taf> hämtad 2009-05-01

Göteborgs-Posten (Hofflander, Fredrik): "Vattenvägar kan återskapas", publicerad 2009-04-27 <http://www.gp.se/gp/road/Classic/shared/printArticle.jsp?d=764&a=491506> hämtad 2009-04-28

Göteborgs-Posten (Ekman, Manne): "Rådhusets tillbyggnad" publicerad 2002-08-28 <http://www.gp.se/gp/road/Classic/shared/printArticle.jsp?d=528&a=326973> hämtad 2009-04-06

Göteborgs Stad (2009-02-26): Översiktsplan för Göteborg del 3 [http://www5.goteborg.se/prod/stadsbyggnad/dalis2.nsf/vyFilArkiv/OPDel3Nyy.pdf/\\$file/OPDel3Nyy.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/stadsbyggnad/dalis2.nsf/vyFilArkiv/OPDel3Nyy.pdf/$file/OPDel3Nyy.pdf) hämtad 2009-05-12

Göteborgs Tidningen (Löfvenberg, Anna-Klara): Vem vill ta över denna jugendsal? publicerad 2008-04-08 <http://www.gt.se/nyheter/2.1616/1.1115002/vem-vill-ta-over-denna-jugendsal> hämtad 2009-04-03

Jensen gymnasium Kungsportsplatsen – Jensen education <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Vara-gymnasieskolor/JENSEN-gymnasium-Goteborg/Lindals/> hämtad 2009-04-06

Kretslopp nr 3/2003 (utdrag) <http://www.novator.se/kretslopp/0303/s16.pdf> hämtad 2009-03-06

Ljudmiljöcentrum Lunds universitet – Verksamhet <http://www.ljudcentrum.lu.se/lyssnande-lund/verksamhet> hämtad 2009-05-04

Ljudmiljöcentrum Lunds universitet – Skriftserie <http://www.ljudcentrum.lu.se/lyssnande-lund/skriftserie> hämtad 2009-05-04

Ljudmiljöcentrum Lunds universitet: Manifest för en bättre ljudmiljö, 2006 <http://www.ljudcentrum.lu.se/upload/Ljudmiljo/MANIFEST.PDF> hämtad 2009-05-08

Länsmuseet Gävleborg: Kulturmiljö

<http://www.lansmuseetgavleborg.se/pages.asp?PageID=84&MenuID=1037> hämtad 2009-04-07

Mölnåls museum: Museets historia

<http://www.museum.molndal.se/external/default.asp> hämtad 2009-04-03

Mölnåls stad: Kvarnbyn

<http://www.molndal.se/innehall/naturparker/parkertorg/kvarnbyn.4.4e32c810bb3fbffc7800030410.html.printable> hämtad 2009-04-06

Mölnåls stad: Kreativa Kvarnbyn

<http://www.molndal.se/projekt/projekt/kreativakvarnbyn.4.41ce78d11edbf66ea8800014690.html.printable> hämtad 2009-04-01

Mölnåls stad: kapitel 10 i *Översiktsplan 2006 – Mölnåls Stad*

<http://www.molndal.se/download/18.4e32c810dbd016ab980005265/kapitel+10+Riksintresen.pdf> hämtad 2009-05-12

Nationalencyklopedin på Internet *Kulturarv*

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/O220283> hämtad 2009-04-06

Nationalencyklopedin på Internet *Visby*

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/344347> hämtad 2009-04-03

Nationalencyklopedin på Internet *Tändkulemotor* <http://www.ne.se/artikel/334402> hämtad 2009-04-08

Nordiska Museet – Om Samdok

http://www.nordiskamuseet.se/category.asp?intLevel=2&Cat=305&CatName=Om_Samdok&topmenu=143 hämtad 2009-05-04

Nordiska Museet – Samdokregistret

<http://www.nordiskamuseet.se/samdokreg/search.asp> sökning hämtad 2009-05-04

Notisum: Plan- och Bygglagen

<http://www.notisum.se/index2.asp?iParentMenuID=236&iMenuID=314&iMiddleID=285&top=2&sTemplate=/template/sok.asp?DokTyp=1> hämtad 2009-04-15

Riksantikvarieämbetet: Historia

http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/vart_uppdrag/var_historia.html hämtad 2009-04-07

Riksantikvarieämbetet: Vårt uppdrag

http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/vart_uppdrag.html hämtad 2009-04-07

Stockholms stad: Stadsdelsområdets historik

<http://www.stockholm.se/OmStockholm/Forvaltningar-och-bolag/Stadsdelsforvaltningar/Sodermalm/Om-stadsdelsområdet/Historik/> hämtad 2009-04-03

Uppsala universitet: Institutionen för kulturanthropologi och etnologi – Etnologi – Personal – Visa person

http://www.antro.uu.se/sv/Etnologi/Personal/Visa_person/?n=Karin_Eriksson hämtad 2009-04-22

Willim, Robert: *Industrial Cool Om postindustriella fabriker* 2008

http://www.industrialcool.net/filer/industrial_cool_web.pdf hämtad 2009-04-06

Willim, Robert: *Industrial Cool Om postindustriella fabriker*

<http://www.industrialcool.net/ljud.htm> hämtad 2009-05-04

7.3 CD-skivor

Arkitekturmuseet (2005): *Arkitektur är ljud*, Arkitekturmuseets tidning nummer 6

Mind'n ear (1998): *The Sounds Of Stockholm The Ambient Sound Recordings of Stockholm*, skivnummer MNE001

BILAGA

Diskussionsfrågor till informanterna

- Har ni arbetat något med vilka ljud eller vilken ljudbild som finns i miljön?
- Hur tror du att ljudet påverkar upplevelsen av miljön?
- Kan ljudet vara en positiv faktor för de kulturhistoriska värdena på något sätt?
- Kan ljudet vara en faktor som man väger in om miljön skall förändras eller byggas om på något sätt?
- Hur ser du på den i miljön pågående verksamhetens betydelse för ljudmiljön?
- Arbetar ni med att dokumentera ljud som försvinner på något sätt, eller vem arbetar med det som du känner till?
- Vilka fall av användning av ljud inom kulturmiljövårdssektorn känner du till?